

تاریخ گیلان

(۱۳۲۰ - ۱۳۵۷)

www.ketab.ir

ناصر عظیمی

سرشناسنامه: عظیمی دوبخشی، ناصر، ۱۳۳۳ -
 عنوان و پدیدآور: تاریخ گیلان (۱۳۲۰-۱۳۵۷) / ناصر عظیمی؛ به سفارش حوزه هنری گیلان؛
 ویراستار فنی و زبانی هادی میرزائزاد موحد.
 مشخصات نشر: رشت، فرهنگ ایلیا، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری: ۷۰۸ ص.
 شابک: ۲ - ۷۱۵ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸
 یادداشت: کتابنامه ص. ۶۸۱-۶۹۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 یادداشت: نمایه.

موضوع: گیلان -- تاریخ -- قرن ۱۴ ق.
 موضوع: Gilan (Iran: Province) -- History -- 20th century
 موضوع: گیلان -- تاریخ -- قرن ۱۴ ق. -- اسناد و مدارک
 موضوع: Gilan (Iran: Province) -- History -- 20th century -- Sources
 موضوع: ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷
 موضوع: Iran -- History -- Pahlavi, 1941 - 1979
 شناسه افزوده: میرزائزاد موحد، هادی، ۱۳۵۲، ویراستار
 رده‌بندی کنگره: DSR ۲۰۴۹
 رده‌بندی دیویی: ۹۵۵ / ۳۳
 شماره کتابخانه ملی: ۷۵۱۳۷۸۵

www.ketab.ir

● تاریخ گیلان (۱۳۲۰ - ۱۳۵۷)	● ناصر عظیمی
● ویراستار: هادی میرزائزاد موحد	
● چاپ نخست: تابستان ۱۴۰۰ ● شمارگان: ۵۰۰ نسخه ● شماره نشر: ۸۱۱	
● نسخه‌پردازی و آماده‌سازی: کارگاه نشر فرهنگ ایلیا	
● همه‌ی حقوق این کتاب محفوظ است.	
● شابک: ۲ - ۷۱۵ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸	
● نشر فرهنگ ایلیا؛ رشت، خ آزادگان، جنب دبیرستان بهشتی، خ صفایی، خ حاتم، شماره ۴۹	
● تلفن: ۳۳۳۴۴۷۳۳ ۳۳۳۴۴۷۳۲ ۰۱۳	● nashre.farhange.ilia
● Email: nashreilia@yahoo.com	● www.farhangeilia.ir

فهرست

۱۳	یادداشت حوزه هنری گیلان
۱۵	پیشگفتار
۲۷	فصل اول: دوره‌ی تجدد دموکراتیک نوین
۲۷	مقدمه
۳۱	طیف نیروهای سیاسی در تجدد دموکراتیک نوین
۳۳	وقایع مهم و تأثیرگذار در دوره‌ی تجدد دموکراتیک نوین
۳۷	اولین نشان‌های تحرک سیاسی در گیلان
۳۸	بازگشت مرزهای جغرافیایی گیلان، اولین خواسته‌ها!
۴۰	تأسیس شهرستان‌های جدید
۴۲	اعتراض به انتخابات مجلس سیزدهم، حتی پیش از افتتاح آن
۴۴	شورش برنج در رشت و انگشت اتهام
۴۷	آغاز دوره‌ی انقلابی و دوقطبی شدن سیاست در گیلان
۴۸	تأسیس حزب توده
۵۴	گسترش تشکیلاتی سریع حزب توده در گیلان
۵۷	انتخابات دوره‌ی چهاردهم مجلس در گیلان
۶۱	طرح موضوع امتیاز نفت شمال در گیلان
۶۷	توسعه‌ی انجمن‌های روابط فرهنگی ایران و شوروی در گیلان
۷۱	حمله‌ی گستاخانه و بی‌پروا!
۷۴	فعالیت زنان در عرصه‌ی عمومی در گیلان
۷۷	سال ۱۳۲۴؛ سال قیام‌های دهقانی
۹۵	تغییر استاندار گیلان در تلوح قیام دهقانی
۹۸	شرایط گیلان پس از اعلام خودمختاری آذربایجان: لحظه‌ی قیام فرا رسیده!
۱۰۲	روی کار آمدن قوام و پایان قیام دهقانی در گیلان
۱۰۶	قوام‌السلطنه و ترفند او
۱۰۷	تحولات سیاسی گیلان در سایه‌ی اقدامات فرقه‌ی دموکرات آذربایجان
۱۱۳	ادعای ارضی فرقه‌ی دموکرات در گیلان و پیامدهای آن

۱۱۵	اعتراض قوام السلطنه در مسکو به حمله‌ی فرقه‌ی دموکرات به گیلان
۱۱۸	خروج ارتش سرخ از گیلان
۱۲۰	بازگشت ارتش ایران به گیلان
۱۲۳	ادامه‌ی منازعه در گیلان بر سر بهره‌ی مالکانه در سال جدید
۱۲۶	چند اتفاق مهم در تابستان ۱۳۲۵
۱۲۸	بخشنامه‌ی کاهش بهره‌ی مالکانه توسط دولت
۱۲۹	برکناری وزرای توده‌ای و حمله به فرقه‌ی دموکرات
۱۳۰	حزب دموکرات قوام در گیلان و کارزار انتخابات پانزدهم
۱۴۳	حزب دموکرات گیلان پس از انتخابات مجلس پانزدهم
۱۴۴	مسافرت شاه به گیلان
۱۴۴	تصاحب ساختمان حزب توده توسط حزب دموکرات گیلان
۱۴۵	«اینرسی» در فضای سیاسی گیلان
۱۴۹	ترور شاه و بسته‌تر شدن فضای سیاسی ایران و گیلان
۱۵۲	تشکیل مجلس مؤسسان دوم (تبدیل شاه مشروطه به غیر مشروطه!)
۱۵۶	انتخابات دوره‌ی شانزدهم مجلس شورای ملی در گیلان
۱۵۷	جایگزین شدن جنبش ملی به جای جنبش انقلابی
۱۵۹	آغاز جنبش ملی شدن صنعت نفت
۱۶۱	گیلان و جنبش ملی شدن صنعت نفت
۱۶۹	حمایت از مصدق و کاشانی در گیلان و جریان‌های مدافع جنبش
۱۷۰	خلع ید از شرکت نفت ایران و انگلیس
۱۷۱	دولت مصدق و انتشار روزنامه‌های جدید
۱۷۲	مواضع حزب توده در گیلان و تقابل با جبهه‌ی ملی
۱۷۵	انتخابات دوره‌ی هفدهم در گیلان
۱۸۲	قیام ۳۰ تیر و بازتاب آن در گیلان
۱۸۶	کسب اختیارات مصدق و کاهش بهره‌ی مالکانه
۱۸۸	موانع کاهش ۲۰ درصد بهره‌ی مالکانه‌ی مصدق
۱۹۰	نقطه‌ی عزیمت جدایی از مصدق در گیلان
۱۹۴	مرگ استالین
۱۹۶	تغییر موضع حزب توده و فعال شدن علنی آن در گیلان
۱۹۹	تجزیه‌ی هواداران مصدق در گیلان
۲۰۰	شورش علیه سلطنت در گیلان
۲۰۴	جریان «غیر حاکمیتی» مخالف بلوک قدرت

۲۰۸	حزب توده‌ی ایران در گیلان
۲۰۸	جریان «غیرحاکمیتی» موافق بلوک قدرت
۲۰۹	رخداد روزهای بحرانی در گیلان
۲۲۰	روزهای پس از ۲۸ مرداد
۲۲۳	فصل دوم: دوره‌ی تجدّد آمرانه‌ی نوین - مرحله‌ی تدارک
۲۲۳	مقدمه
۲۲۵	مرحله‌ی تدارک
۲۳۰	انتخابات دوره‌ی هجدهم در گیلان
۲۳۳	تغییرات گسترده‌ی مسئولان کشوری و لشکری در گیلان
۲۳۳	دومین مسافرت شاه به گیلان
۲۳۵	شکل‌گیری ادبیات دوره‌ی تجدّد آمرانه‌ی نوین
۲۳۵	یک گام به پیش در ساخت گفتمانی نوین
۲۳۶	تشکیل سازمان امنیت و اطلاعات کشور (ساواک)
۲۳۸	انتخابات دوره‌ی نوزدهم مجلس شورای ملی
۲۴۰	پیدایش احزاب دوگانه‌ی حکومتی در گیلان
۲۴۴	انتخابات دوره‌ی بیستم؛ انتخابات حزبی! (بهران فرا می‌رسد)
۲۵۳	از انحلال تا برگزاری انتخابات مجدد مجلس بیستم
۲۵۸	انحلال مجلس جدید و روی کار آمدن دولت امینی
۲۶۳	اصلاحات ارضی و اجرای آن در گیلان
۲۶۶	موضوع تقسیم زمین، قبل از اصلاحات ارضی
۲۷۳	نخستین اقدام اصلاحات ارضی در گیلان
۲۸۰	محمد رضا شاه در لشت‌نشاء
۲۸۱	تمرد مالکین گیلان برای پر کردن فرم اصلاحات ارضی
۲۸۳	تقسیم زمین‌های علی‌امینی در گیلان
۲۸۵	اعلام پایان مرحله‌ی نخست اصلاحات ارضی در گیلان
۲۸۶	قانون الحاقی و مرحله‌ی دوم اصلاحات ارضی
۲۹۰	مرحله‌ی سوم اصلاحات ارضی
۲۹۴	نتایج سه مرحله‌ی اصلاحات ارضی در گیلان
۲۹۸	صحنه‌ی تأثیر سیاست پس از روی کار آمدن دولت امینی
۳۰۹	مسافرت شاه به آمریکا و به‌دست گرفتن سکان اصلاحات
۳۱۰	افتتاح سد سفیدرود بدون حضور امینی

۳۱۱.....	سفر مجدد شاه به گیلان.....
۳۱۱.....	برکناری علی امینی.....
۳۱۴.....	شاه در گیلان؛ یک ملاقات تاریخی که به نقار تاریخی تبدیل شد!
۳۱۶.....	مبارزه‌ی متحد روحانیت علیه دولت اسدالله علم و شاه.....
۳۲۶.....	رفراندوم در گیلان.....
۳۲۷.....	شاه؛ انقلاب از بالا را همیشه می‌توان کنترل کرد!
۳۲۸.....	موضوع حق رأی زنان.....
۳۲۹.....	اختلاف نخست‌وزیر با ارسنجانی.....
۳۳۰.....	۱۵ خرداد و سرکوب خونین.....
۳۳۴.....	۱۵ خرداد در گیلان.....
۳۳۹.....	گیلان پس از اعتراض آیت‌الله خمینی.....
۳۴۶.....	مسافرت علم به گیلان و بازگشت سریع به تهران.....
۳۴۷.....	روزهای بحرانی در رشت.....
۳۵۰.....	به میدان آمدن موافقان.....
۳۵۲.....	دست بالای فن‌آوری در تبلیغات.....
۳۵۴.....	نگاهی دیگر؛ آغاز یک رویکرد جدید و انقلابی.....
۳۶۳.....	فصل سوم: تجدد آمرانه‌ی نوین - مرحله‌ی عمل.....
۳۶۴.....	انتخاباتی که زنان هم در آن کاندید شدند (یک نماینده‌ی زن از گیلان).....
۳۶۷.....	نخستین انتخابات با کارت اکترا ل در ایران و گیلان.....
۳۷۲.....	بهبود روابط با شوروی.....
۳۷۳.....	بهبود روابط با دیگر کشورها.....
۳۷۳.....	پایان سال ۱۳۴۲ با تغییر دولت.....
۳۷۴.....	حوادث مهم و تثبیت یک جریان جدید اپوزیسیون در سال ۱۳۴۳.....
۳۷۷.....	چشم‌اندازهای جدید در گیلان.....
۳۷۷.....	سالی که لقب «شاهنشاه آریامهر» تصویب شد!
۳۷۸.....	انتخابات دوره‌ی بیست و دوم مجلس شورای ملی.....
۳۸۰.....	جنگ اعراب و اسرائیل؛ زمینه‌ی مخالفت با حکومت در گیلان.....
۳۸۳.....	تأسیس سد سفیدرود و اهمیت شبکه‌ی آبیاری زیر سد.....
۳۸۸.....	شبکه‌های آبیاری زیر سد سفیدرود.....
۳۹۶.....	توسعه‌ی اقتصادی دشت گیلان و فومنات.....
۴۰۶.....	شرکت سهامی زرّاعی «رودپیش» و «فومن».....

۴۱۱.....	نحوه‌ی عملکرد شرکت سهامی رودپیش.....
۴۱۳.....	نحوه‌ی عملکرد شرکت سهامی زراعی فومن.....
۴۱۵.....	تشکیل انجمن شهرستان و استان (با هدف عدم تمرکز).....
۴۱۷.....	«جنبش مسلحانه‌ی انقلابی ایران» در گیلان.....
۴۱۸.....	تئوری پردازان جنبش مسلحانه‌ی انقلابی.....
۴۲۲.....	مبارزه‌ی مسلحانه در عمل.....
۴۲۵.....	روایت‌های دوگانه درباره‌ی رخداد سیاهکل.....
۴۲۵.....	روایت‌های مقامات دولتی، انتظامی، امنیتی و نظامی.....
۴۲۶.....	آغاز عملیات از نگاه دولتیان.....
۴۳۰.....	شرح رخداد سیاهکل به روایت اول.....
۴۳۸.....	بازگشت به «کاکوه»، مقر اصلی چریک‌ها.....
۴۴۲.....	موقعیت جغرافیایی رخداد سیاهکل.....
۴۴۳.....	روایت دوم؛ روایت بازماندگان سیاهکل.....
۴۵۴.....	بازتاب رخداد سیاهکل در روزنامه‌های گیلان.....
۴۵۵.....	دو ویژگی برجسته‌ی نقش آفرینان سیاهکل.....
۴۵۶.....	بسته‌تر شدن فضای فعالیت جامعه‌ی مدنی در گیلان.....
۴۶۳.....	انتخابات دوره‌ی بیست‌وسوم در گیلان.....
۴۶۵.....	جشن‌های ۲۵۰۰ ساله در گیلان.....
۴۶۶.....	نطفه‌های انقلاب در آغاز دهه‌ی انقلاب.....
۴۷۳.....	توزیع کتاب «ولایت فقیه» در شرق گیلان.....
۴۷۵.....	تأسیس حزب رستاخیز.....
۴۷۸.....	فعالیت حزب رستاخیز در گیلان.....
۴۸۲.....	نخستین انتخابات مجلس در دوران تک‌حزبی.....
۴۸۳.....	هویدا دبیر کل حزب در گیلان.....
۴۸۵.....	فعالیت در شرق گیلان، دغدغه‌ی ساواک.....
۴۸۹.....	دو حادثه‌ی برانگیزنده‌ی انقلاب در سال ۱۳۵۶.....
۴۹۱.....	گسترش فعالیت‌های جریان سیاسی - مذهبی.....
۴۹۳.....	اختلاف نهادهای امنیتی و انتظامی در گیلان.....
۴۹۵.....	شعله‌ور شدن اعتراض‌ها.....
۴۹۹.....	بیم از تظاهرات خیابانی در گیلان.....
۵۰۳.....	تحولات اجتماعی در گیلان.....
۵۰۴.....	تغییرات جمعیتی.....

۵۰۵	کاهش مستمر سهم حجم جمعیت گیلان
۵۰۷	جوانی جمعیت در گیلان؛ بالاتر از کشور!
۵۰۸	تحولات شهرنشینی و روستانشینی
۵۱۱	چند شهر همچنان مهم
۵۱۷	افزایش شمار شهرها
۵۱۸	روستایی شدن شهرها و شکل‌گیری جدایی‌گزینی کالبدی
۵۱۹	سواد در گیلان بالاتر از کشور
۵۲۰	سهم بالای اشتغال کشاورزی در گیلان
۵۲۲	تحولات آموزشی
۵۲۳	تحولات آموزشی در گیلان
۵۲۶	رشد بالاتر شمار دانش‌آموزان دختر نسبت به پسر
۵۲۷	دولتی شدن آموزش
۵۲۸	تغییرات نسبت جمعیت تحت تعلیم
۵۲۹	تحولات فرهنگی
۵۳۰	ادبیات گیلکی
۵۳۴	رویکرد به شعر گیلکی در دوره‌ی جدید آمرانه‌ی نوین
۵۳۷	تأسیس رادیو، موسیقی گیلکی و شعر گیلکی
۵۴۰	شعر گیلکی در آستانه‌ی انقلاب اسلامی
۵۴۱	تئاتر در گیلان
۵۴۷	حیات سینما در گیلان
۵۵۱	سینما در گیلان از منظر آمار
۵۵۲	توسعه‌ی شبکه‌ی زیربنایی در گیلان
۵۵۳	شبکه‌ی برق و آب لوله‌کشی
۵۵۶	شبکه‌ی راه‌ها
۵۵۹	شبکه‌ی راه‌های آسفالته‌ی گیلان
۵۶۰	شبکه‌ی ارتباطات رادیویی و تلویزیونی
۵۶۲	تحولات اقتصادی
۵۶۵	تحولات اقتصادی گیلان در دهه‌ی ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰
۵۶۵	کشاورزی
۵۶۵	برنج
۵۶۷	تغییرات قیمت برنج
۵۶۸	تولید چای

۵۷۰.....	تولید ابریشم.....
۵۷۲.....	تحولات صنعتی در گیلان.....
۵۷۵.....	رویکرد جدید در توسعه‌ی صنایع.....
۵۷۷.....	صنایع بسیار بزرگ گیلان.....
۵۷۹.....	صنایع کارگاهی بزرگ در گیلان.....
۵۸۲.....	رشد شاغلین صنعتی گیلان.....
۵۸۲.....	تأسیس شهرک صنعتی رشت.....
۵۸۳.....	انباشت سرمایه‌ی ثابت صنعتی در گیلان.....
۵۸۴.....	تورم، ویران‌کننده‌ی همه‌چیز!.....
۵۸۹.....	افزایش شاخص فلاکت.....
۵۹۰.....	گزارش ساواک گیلان: ۷۰ درصد مردم ناراضی‌اند!.....
۵۹۲.....	جریان‌های سیاسی و نارضایتی‌های مردم.....
۵۹۴.....	تابستان ۱۳۵۷؛ نقطه‌ی عزیمت انقلاب در گیلان.....
۶۰۰.....	سیاست‌های جدید ساواک گیلان.....
۶۰۴.....	تظاهرات بزرگ در دولت آشتی ملی!.....
۶۰۶.....	مهاجرت امام خمینی از عراق.....
۶۰۶.....	شروع اعتصاب‌ها در مراکز آموزشی گیلان.....
۶۰۸.....	اعتصاب در مراکز آموزشی از مهر ۵۷.....
۶۱۶.....	اعتصاب در دانشگاه نوساخته‌ی گیلان.....
۶۱۸.....	آخرین تلاش برای حکومت کردن مثل گذشته!.....
۶۲۴.....	سیر تحولات در گیلان پس از روی کار آمدن دولت ازهارى.....
۶۲۸.....	ظهور نخستین اختلاف آشکار در میان مخالفان.....
۶۳۰.....	اتحاد بیشتر در صف جریان سیاسی- مذهبی.....
۶۳۱.....	بازگشت دوباره‌ی تظاهرات خیابانی با هدف تصاحب قدرت.....
۶۳۲.....	تصاحب روزنامه‌های مهم گیلان توسط انقلابیون.....
۶۳۴.....	روی کار آمدن دولت بختیار و خروج شاه.....
۶۳۸.....	کنفرانس گوادالوپ و تصمیم‌های آن.....
۶۴۰.....	فرادستی آشکار انقلابیون در عرصه‌ی عمومی.....
۶۴۱.....	شعار: «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی».....
۶۴۴.....	دولت بختیار و آزادی زندانیان سیاسی.....
۶۴۵.....	تظاهرات خشونت‌بار در رشت.....
۶۴۶.....	ورود امام خمینی به ایران و تعیین دولت موقت.....

۶۴۷	تظاهرات برای تأیید نخست‌وزیری بازرگان در رشت
۶۴۹	تشکیل شورای انقلاب اسلامی گیلان
۶۵۰	آخرین شب تاریخ سی‌وهفت ساله‌ی گیلان!
۶۶۳	شهیدان انقلاب اسلامی در گیلان
۶۷۱	نگاهی دیگر

۶۷۵	منابع
۶۸۹	نمایه

تقدیم به پدرم

زنده‌یاد سید ابوالقاسم عظیمی دوبخشی

پیشگفتار

کتابی که پیش روی شما خوانندگان فرهیخته قرار دارد، تاریخ سی و هفت ساله‌ی گیلان است که به واکاوی تاریخ این منطقه در دوره‌ی پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۵۷) می‌پردازد. سه جلد نخست این مجموعه که به بررسی تاریخ گیلان از آغاز تا اواخر پهلوی اول پرداخته، پیش‌تر توسط نشر فرهنگ‌ایلیا انتشار یافته و کتاب حاضر در واقع جلد چهارم آن مجموعه است.

پیش از همه بگوییم که تاریخ گیلان در دوره‌ی سی و هفت ساله، در چارچوب دولت-ملت ایرانی بیش از پیش به‌عنوان یک پرسش‌مبنی به سیستم مادر، وابسته و از آن تأثیر مستقیم پذیرفته است. از این رو کتاب حاضر به ناگزیر تنها سیر تحولات تاریخ گیلان در این دوره نیست و برای نشان دادن پیوند رویدادهای گیلان و معناداری آن، به ناگزیر هم‌زمان، ارتباط این تحولات با تاریخ ایران در این دوره هم بازگفته می‌شود. بنابراین خواننده‌ی فرهیخته‌ی این کتاب مسیر و منظره‌ی تحولات تاریخ گیلان را در بطن و متن تاریخ پُرفراز و فرود این دوره از تاریخ معاصر ایران به تماشا می‌نشیند.

نویسنده آگاه است که تدوین این دوره از تاریخ ایران و همین‌طور گیلان، به‌دلیل آن‌که هنوز کسانی که آن را تجربه کرده‌اند، حی و حاضرند و می‌توانند براساس تجربه‌ی زیسته‌ی خود درباره‌ی آن داوری داشته باشند، بسیار کار دشواری است. شاید به‌همین دلیل و البته دلایل دیگر است که هنوز این راه سنگلاخی و پرخطر، طی نشده است. راه طی‌نشده نیز همیشه با خود گمراهی و آزمون و خطا به همراه دارد. این راه سنگلاخی طی‌نشده با مشقت فراوان برای دسترسی به داده‌های بسیار پراکنده و آرشیوهای نامنظم، نادقیق، سرگیجه‌آور و گاه با همه‌ی تلاش، دست‌نیافتنی، ابتدا کورمال کورمال و با دشواری فراوان تا پایان طی شد و سپس هنگامی که دوباره و سه‌باره و چندباره عصاره‌ی تکرار گردید، نویسنده دریافت که در هر پیمایش مجدد این مسیر تاریخی که راه، بهتر و هموارتر می‌شد و در نتیجه جلوه‌هایی نو نمایان می‌گردید، فرصت بیشتری برای دیدن منظره‌های دورتر و شفاف‌تر هم فراهم می‌شد. از این رو در پایان با تعمیق نسبی شناخت این دوره‌ی تاریخی، از عمق جان

دریافت که هنوز برای دیدن منظره‌های تاریخی و افق‌های جدید و ناگشوده، نیازمند تأمل و تعمق بیشتر و صرف وقت افزون‌تر است که امیدوارم همکاران دانشمند من آن را تکمیل و نواقص کار نویسنده را برطرف کنند.

در کتاب حاضر نیز همانند مجلدات دیگر، نویسنده با تزه‌های پیشینی شروع کرد. اما در طی پیمودن راه و به‌ویژه با پیمایش مجدد و با تأمل و تعمیق دیدگاه تاریخی درباره‌ی این دوره‌ی گیلان، تزه‌های پسینی جدیدی طرح و تزه‌های پیشینی هم اصلاح شدند. هر بار که این نوشته تا پایان راه طی شد و منظره‌های تاریخی از ابهام و کدری به شفافیت بیشتر نزدیک‌تر شد، ناگزیر به تجدیدنظرهای گاه اساسی در تزه‌ها و متن نوشته پیش آمد تا با اسناد و منابع و درک جدید، انطباق یافته و کُل نوشته در خود از تناقضی کمتر برخوردار باشد. سرانجام نوشته‌ی حاضر در چارچوب تزه‌هایی مشخص، استخوان‌بندی کتاب را سامان داده است. اما پیش از ارائه‌ی تزه‌های کتاب، لازم است یک مفهوم پایه‌ای را که در تدوین کتاب و ارائه‌ی تزه‌های آن نقش محوری و مرکزی داشته، بازگویم.

در بررسی تاریخ معاصر ایران، همواره از «تجدد آمرانه» سخن رفته است. ما هم در این بررسی از تجدید آمرانه سخن گفته‌ایم و آن را به دوره‌هایی از تاریخ ایران و گیلان و نه تمام این دوران، تعمیم داده‌ایم. از این رو، علاوه بر آن، هم چنین از «تجدد دموکراتیک» سخن به میان آورده‌ایم. به باور ما از آغاز مشروطه تا انقلاب اسلامی ایران (که این کتاب به بررسی بخشی از آن اختصاص یافته)، جامعه و نخبگان آن یا به قول «توین‌بی»، همان «اقلیت خلاق» در جامعه‌ی «عاملیت انسانی»، تلاش بسیار کرده‌اند که در این دوران هفتادودو ساله، تاریخ معاصر را در مسیر تحول مدرن سامان دهند و در این مسیر آنچه حاصل شده، تلاش در جهت تحول در چارچوب دو رویکرد تجددخواهانه و البته به‌طور عموم در تقابل با یکدیگر، یعنی «تجدد دموکراتیک» و «تجدد آمرانه» بوده است. برای درک آسان‌تر و برای طبقه‌بندی ساده‌تر، ما «تجدد دموکراتیک» را در این بررسی معادل تلاش جامعه از پایین و در چارچوب رویکرد دموکراتیک و اما «تجدد آمرانه» را معادل «مدرنیزاسیون» فرض کرده‌ایم که با مهندسی اجتماعی از بالا تعریف شده است. نیک پیداست که مفهوم ارگانیک از «مدرنیته» (یعنی استقرار نهادهای نظم‌یافته‌ی نوین که پس از دوران فتودالی در اروپا به تدریج در حوزه‌های مختلف سیاسی، نظامی، تولید کالایی، فرهنگی و در یک کلام در نظم نوین سرمایه‌داری تجلی یافت)، شامل فرایند مدرن شدن در ترکیب دوگانه‌ی رویکردهای مورد بحث در این بررسی هم می‌شد. به عبارت دیگر، مدرنیته در مفهوم ارگانیک خود، هم رویکرد دموکراتیک و انتقادی و هم توسعه‌ی فیزیکی، سازندگی و مدرنیزاسیون را یک‌جا دربر می‌گرفت. اما به نظر می‌رسد که در ایران برای نخبگان

سکولار و مدرن ایرانی (چه چپ و چه راست)، گویی به‌طور کلی یکی در تقابل با دیگری معنی‌دار بوده است! در نتیجه، هر کدام از دو رویکرد فوق، ارزش و اعتباری برای رویکرد دیگر قائل نبود و همواره تلاش می‌شد در کارزاری لجوجانه، بازی دیگری را به هم بریزد! درک مسئله به این شکل از مدرنیته، مناقشه‌برانگیز و خود یکی از تناقضات ذهنی عاملیت انسانی در تاریخ معاصر ایران بوده است.

از این رو، در دوره‌های تجدید دموکراتیک، کوشش غالب برای توسعه‌ی سیاسی بر مبنای خرد و مشارکت جمعی و عقلی نقاد در میان است (البته با کمترین توجه به مدرنیزاسیون و بی‌اهمیت جلوه‌دادن آن) و در دوره‌های مدرنیزاسیون و تجدید آمرانه، برعکس تلاش آن است که توسعه و تحول مدرن بدون مشارکت جامعه و از بالا و مهندسی‌شده و البته با هدف تحول سریع در مدرن‌سازی بیشتر فیزیکی جامعه به پیش رانده شود. هر دو رویکرد به درجاتی از ندای وجدان مدرن بخش‌ها و نیروهایی از درون جامعه در تاریخ معاصر ایران برمی‌خاست و بهره می‌گرفت و در بررسی ما هر کدام در جای خود اهمیت و ارزش تاریخی خود را دارند. اما چنان‌که گفته شد به‌نظر می‌رسد که جامعه و نخبگان نقش‌آفرین آن در جامعه‌ی «اقلیت خلاق»، غافل از مزیت هر دو وجه این رویکردها در ترکیب با یکدیگر، در مقاطع گوناگون تنها بر رویکرد واحدی تأکید و توجه نشان داده است. با بیان این مفهوم پایه‌ای، اکنون ترزهای کتاب دو زیر ارائه شده است:

۱. گیلان در دوره‌ی پهلوی دوم به دلیل ادغام کامل در نظام دولت-ملت ایرانی به درجاتی بیش از دوره‌ی پهلوی اول، به‌طور کامل به‌عنوان یک زیرسیستم از تاریخ ملی ایران نقش ایفاء کرد و در چارچوب سیستم مادر، متناسب با ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، موقعیت جغرافیایی و جغرافیای انسانی و طبیعی، تاریخ محلی خود را شکل داد. دنباله‌روی و تأثیر بیشتر زیرسیستم از سیستم مادر و ادغام کامل در آن به تناسب افزایش اقتدار قدرت دولت، به‌ویژه با افزایش درآمدهای نفتی و سرمایه‌گذاری‌های کلانی که دولت مرکزی در برنامه‌های سوم، چهارم و پنجم در گیلان انجام داد، افزون‌تر شد.

۲. در ایران معاصر (و همین‌طور گیلان معاصر) از آغاز مشروطه تا انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، برای استقرار «تجدد» یا روابط اقتصادی و اجتماعی نوین سرمایه‌داری، دو رویکرد از آن، یکی «تجدد دموکراتیک» و دیگری «تجدد آمرانه» در دستور کار جامعه و نخبگان فعال آن بوده است. از این منظر، در بررسی حاضر، این تاریخ هفتاد و دو ساله به چهار دوره‌ی مشخص تقسیم می‌شود که در هر کدام از آن‌ها، جامعه‌ی ایران و یا دست‌کم بخش‌هایی از نیروهای اجتماعی جامعه‌ی ایران (به‌مثابه

عاملیت انسانی)، تلاش برای پیشبرد «تجدد» یا به صورت مشخص تر، برقراری شکلی از روابط مدرن، به تلاش های معینی دست زده است که می توان آن را به شکل زیر صورت بندی کرد:

الف: در دوره ی نخست که از سال ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ به طول انجامید، تلاش دموکراتیک در چارچوب اهداف انقلاب مشروطه برای استقرار قانون در چارچوب خرد جمعی و مشارکت جو برای سامان دادن ساختار قدرت، دست آخر اگر چه دستاورد مهمی چون قانون اساسی و تعیین یک ساختار حقوقی مدرن به همراه داشت، اما با برآمدن یک ملوک الطوائفی گسترده و پاشیدگی مطلق قدرت مرکزی که در تقابل آشکار با اهداف مدرنیته و تجدید دموکراتیک سوق یافته و با شکست روبه رو شده بود، این راه حل حتی از جانب نخبگان مشروطه خواه هم به کناری نهاده شد. از نظر ما، این دوره، دوره ی تلاش برای استقرار «تجدد دموکراتیک سستی» نامیده شده است.

ب: پاسخ این پاشیدگی و ملوک الطوائفی در دوره ی «تجدد دموکراتیک سستی» با کودتا و تمرکز قدرت و سرانجام استبداد فردی داده شد که در یک دوره ی بیست ساله از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ بر آن بود تا تجدید و روابط مدرنیزاسیون را از طریق تجدید آمرانه، مهندسی اجتماعی و اصلاحات از بالا به انجام برساند، تا هم از پاشیدگی قدرت و ملوک الطوائفی جلوگیری و یک دولت-ملت مدرن ساخته شود و هم، مدرنیزاسیون و روابط سرمایه داری از بالا مهندسی و تحقق یابد. این دوره، دوره ی تلاش برای استقرار «تجدد آمرانه ی سستی» نامیده شده است.

پ: با سقوط استبداد فردی و تجدید آمرانه ی سستی (مدرنیزاسیون سستی) در پرتو یک عامل ناهشیار تاریخی و بدون منشاء گرفتن از عامل درونی تحولات، که ابتدا از شهریور ۱۳۲۰ با حضور کشورهای متفقین در ایران آغاز و سپس تا سال ۱۳۳۲ تدوام یافت، با گسسته شدن استبداد فردی و پایان تجدید آمرانه ی سستی، فرصتی فراهم شد تا جامعه در بیش از یک دهه به کوششی برای استقرار الگویی از تغییرات از پایین و دموکراتیک به اهداف مدرنیته دست یازد که در پرتو آن دست کم در گیلان دو جنبش انقلابی و ملی تجربه شد. اما این الگوی دموکراتیک نوین هم که به وضوح خود را از الگوی دموکراتیک سستی نخستین (۱۲۸۵-۱۳۰۰)، به ویژه از طریق نقش آفرینی احزاب نوین، برآمدن نیروهای سیاسی جدید، فراگیر شدن یک جنبش ملی گسترده و یک پارچه در سراسر ایران و هم چنین برنامه ها و ایده های سیاسی نوین متمایز می کرد، با شکست روبه رو شد و دولت ملی و لیبرال که در پرتو اختلافات درونی و بنیان کن، بسیار ضعیف شده بود، با کودتا سقوط کرد. این دوره را دوره ی تلاش جامعه برای استقرار «تجدد دموکراتیک نوین» نامیده ایم.